

Boodschappers uit het droge zuiden

De Steltkluut duikt in het voorjaar steeds vaker in ons land op. Ook andere Zuid-Europese soorten, zoals de Zwarte Ibis en het Kleinst Waterhoen, worden in toenemende aantallen gezien. Zijn het boodschappers van klimaatopwarming of spelen andere oorzaken ook een rol?

Er zijn allerlei vogelsoorten die door de stijgende temperaturen in zuidelijker Europa hun broedgebied naar het noorden uitbreiden of verplaatsen. De precieze mechanismen van zulke veranderingen verschillen vaak per soort. Ook gaat het dikwijls traag en nemen de aantallen vogels in gebieden die bijvoorbeeld te warm of te droog worden eerst geleidelijk af, voordat gebieden daadwerkelijk verlaten worden. Dit geldt bijvoorbeeld voor de Spotvogel. Tegelijkertijd verbazen sommige zuidelijke broedvogels ons doordat hun opkomst relatief traag of grillig verloopt, zoals de Graszanger. Er zijn maar enkele soorten die heel snel kunnen reageren op veranderingen in hun broedgebied: de zogenaamde pioniers. Enkele van zulke pioniers die ten zuiden van Nederland voorkomen, verschijnen in de laatste jaren steeds frequenter in ons land: de Steltkluut, Zwarte Ibis en het Kleinst Waterhoen. En dus rijst de vraag wat voor oorzaken daaraan ten grondslag liggen.

Spaanse Stelkluten

In het voorjaar van 2023 werden in allerlei Nederlandse gebieden met ondiep water Steltkluten gemeld. Er werden minstens 148 broedparen vastgesteld. Dat zijn aantallen die in de vorige eeuw ondenkbaar waren. Het eerste broedgeval van de Steltkluut in Nederland dateert uit 1931. In de decennia erna broedde de soort onregelmatig; jaren met influxen van soms tientallen broedparen werden afgewisseld met perioden zonder broedende Steltkluten. Het zwaartepunt van de broedgevallen lag vrijwel altijd in Zeeland. Het voorkomen veranderde vanaf begin jaren negentig: de Steltkluut werd, op 1996 en 2003 na, een jaarlijkse broedvogel en in de laatste tien jaar nemen de aantallen duidelijk toe.

♥ Groen 159 op 8 mei 2022 bij Dordrecht.
Foto: Michiel Haye

Influx of vestiging?

Als vogels zich op grotere schaal en vrij plotseling verplaatsen vanwege veranderende omstandigheden, wordt dat ook wel een influx genoemd. De vraag is of het aantal meldingen van Steltkluten in Nederland afhankelijk blijft van zulke influxen. Misschien ontstaat inmiddels wel een gevestigde populatie die jaarlijks terugkeert, ongeacht de omstandigheden in Zuid-Europa. Een Steltkluut met de groene kleuring 159, in 2018 geringd als nestjong bij het Spaanse Sevilla, werd zowel in 2022 als 2023 in Nederland gezien en broedde in het laatste jaar waarschijnlijk in de Ezumakeeg in het Lauwersmeer. Een eerste bewijs van blijvende vestiging?

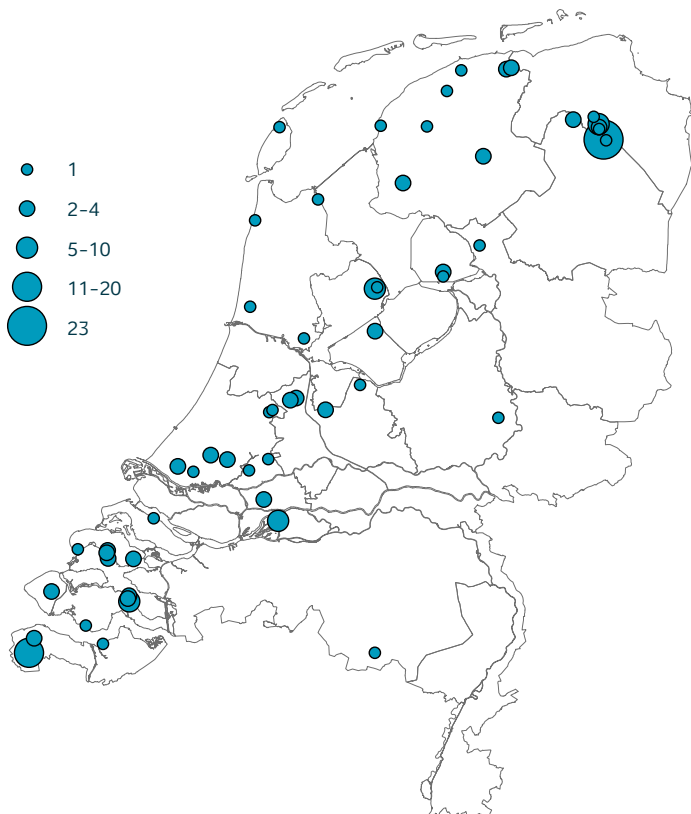
Broedgebieden

Waarom verschijnen Steltkluten steeds regelmatig? Om dat te begrijpen is het belangrijk om na te gaan of er iets bekend is over de herkomst van deze vogels. In recente voorjaren (vanaf 2015) zijn al zeker vier verschillende exemplaren met een kleurering uit Spanje gemeld in Nederland. Er is dus in ieder geval een connectie met de Spaanse populatie. Dat is niet verwonderlijk, aangezien daar de grootste broedpopulatie van Europa huist van circa 28.000 paar, die over de periode 2007–2018 een positieve trend laat zien. De Ebrodelta, Doñana en lagunes bij Valencia herbergen jaarlijks honderden tot duizenden paren. In Spanje wisselen de aantallen sterk tussen natte en droge jaren en vinden veel verplaatsingen tussen jaren plaats. Omdat Steltkluten afhankelijk zijn van ondiep water, kan droogte zorgen voor het verlies van geschikte broedgebieden. De aanwezigheid van ondiep water (<20 cm) voor een aanzienlijke periode tijdens het broedseizoen is een voorwaarde om te broeden. Door hun lange poten, die zo'n 60% van hun lichaamshoogte innemen, kunnen Steltkluten makkelijk door het water waden om kleine insecten van het wateroppervlak te pikken. Tijdens perioden waarin neerslag uitblijft en verdamping voor droogte zorgt, worden allerlei zoutpannen en lagunes ongeschikt.

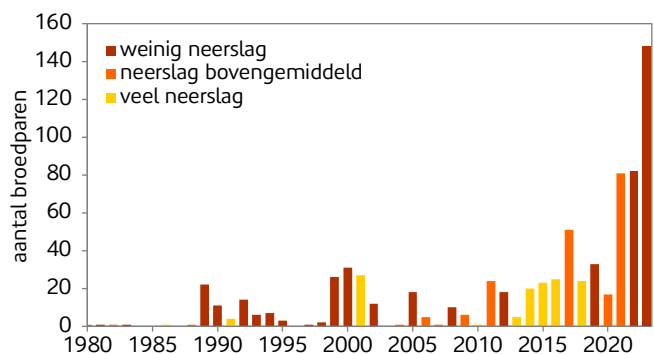
Toename in Nederland

De combinatie van perioden van droogte en een groeiende populatie zorgen voor meer dynamiek bij de Spaanse Steltkluten. Dat merken we ook in Nederland. De broedrecords van 2017 en 2021–23 volgden alle op een periode met weinig neerslag in Spanje. Ook als rekening wordt gehouden met de Spaanse toename is er een significante samenhang tussen de hoeveelheid neerslag in Spanje in januari – maart en het aantal broedparen van de Steltkluut in Nederland in de maanden erna (zie figuur onder). Niet alle droge perioden zorgen voor hogere aantallen in Nederland, maar na drogere Spaanse winters is er wel meer kans op veel Steltkluten (donkere staven) dan na nattere winters (lichte staven). De extreme droogte die in 2022 in grote delen van Spanje begon en in 2023 doorzette, heeft er ongetwijfeld voor gezorgd dat er meer Steltkluten noordwaarts zijn gaan vliegen, op zoek naar geschikt broedgebied. Dat daarbij ook broedvogels uit Zuid-Frankrijk meekomen, kunnen we niet uitsluiten. De gemiddelde hoeveelheid neerslag in die regio komt doorgaans overeen met die in Spanje.

Ongetwijfeld pakt ook de uitbreiding van geschikt broedbiotoop in Nederland gunstig uit voor Steltkluten. Er zijn bijvoorbeeld steeds meer waterbergingsgebieden, plas- en draspercelen en ontpolderde uiterwaarden waar gebreed kan worden. Op zulke plekken ontstonden in 2023 heuse concentraties van broedende paren, zoals in het Tusschenwater in het Drentse Hunzedal (24), de Sophiapolder in Zeeland (11), op de Markerwadden (10) en in de Yerseke Moer (9). Ook in omliggende landen wordt de opmars van de Steltkluut opgemerkt. In België worden in recente jaren bijvoorbeeld tientallen paren gemeld. Ook daar hebben natuurontwikkelingsgebieden aantrekkingskracht, zoals de Oostkustpolders, IJzervallei en Antwerpen-Linkeroever. In Engeland wordt sinds 2014 jaarlijks gebreed.

✂ Aantal broedparen van Steltkluut in 2023. Ze broeden bijna uitsluitend in het laaggelegen deel van Nederland.

✂ Aantal broedparen Steltkluut in Nederland in relatie tot hoeveelheid neerslag in Spanje (weinig = <150 mm, bovengemiddeld = 150 – 175 mm, veel = >150 mm) in periode 1980 t/m 2023.

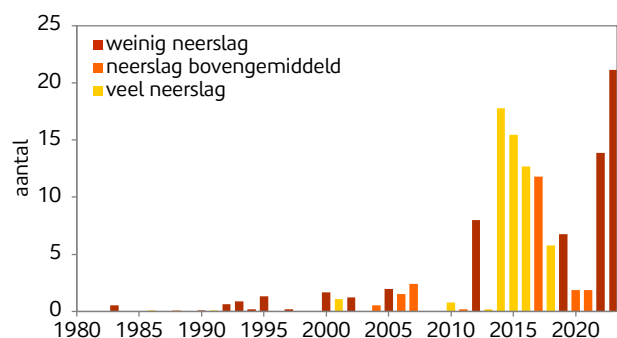
Wachten op de Zwarte Ibis

Ook het toenemende aantal Zwarte Ibissen dat in het voorjaar in Nederland verschijnt heeft te maken met de ontwikkelingen in Zuid-Europa. Hier zijn de aantallen in afgelopen decennia spectaculair gestegen. De soort kent echter enorme populatiefluctuaties en is in staat om snel nieuwe gebieden te koloniseren. Een voorbeeld van dit nomadische gedrag is de kolonisatie in de Camargue, Frankrijk. Tot 2005 broedde de Zwarte Ibis heel zelden in Frankrijk. Daarna vestigde de soort zich in de Camargue en in 2017 broedden maar liefst 2087 paren verspreid over tien kolonies, voornamelijk in de Camargue maar ook in andere gebieden langs de kust van Middellandse Zee. In Spanje, het land met veruit de grootste populatie van Europa, zijn er drie gebieden met grote kolonies: de Ebrodelta, de Doñana en lagunes bij Valencia. De rijstvelden nabij deze natuurgebieden zorgen voor een stabiel voedselaanbod voor de kolonies: ibissen kunnen er het hele jaar naar voedsel zoeken, afgewisseld met foerageren in meer natuurlijke waterrijke stukken. De Spaanse populatie is in de afgelopen decennia sterk gegroeid.

De toename in Zuid-Europa is ook te merken in Nederland. Tot 1999 werd de Zwarte Ibis in ons land beschouwd als dwaalgast en beoordeeld door de Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna, daarna werden de in Nederland waargenomen vogels geregistreerd door Sovon en waarneming.nl. In de afgelopen tien voorjaren werden stevast Zwarte Ibissen opgemerkt, vaak in kleine groepen. Ze trekken voornamelijk in de periode april-juni ons land binnen en blijven soms overwinteren. Een reconstructie van de aantallen tijdens deze voorjaarsmaanden laat zien dat er ook na winters met behoorlijk wat neerslag in Spanje Zwarte Ibissen naar Nederland trekken (zie figuur hiernaast). Er is wel een verband met de neerslagcijfers, maar dat is veel minder duidelijk dan bij de Steltkluut. Ondanks dat er weinig ringmeldingen van Zwarte Ibissen in Nederland zijn, suggereren enkele aflezingen van vogels met kleurringen een connectie met de grote kolonies in Zuid-Europa: twee individuen werden gezien in november 2013 in Oudewater (Utrecht) en waren

afkomstig uit Spanje (wit 04FV en wit 0797). Wit 0797 is vervolgens tot in april 2015 vaker op verschillende plekken in West-Nederland gezien. Het derde exemplaar was geringd in 2007 in de Camargue, Frankrijk als wit V02 en werd in de nazomer van 2011 in de Workumerwaard gezien.

De Zwarte Ibis heeft zich nog niet gevestigd als broedvogel, maar dat lijkt een kwestie van tijd. Deze kolonievogel sluit zich graag aan bij andere reigerachtigen. Mogelijk kunnen kolonies van Lepelaars, Purperreigers en Grote Zilverreigers, die vooral toenames laten zien, in de komende jaren zwervende Zwarte Ibissen aantrekken. In Engeland mislukten broedpogingen in 2014 en 2016, maar werd in 2022 voor het eerst succesvol gebreed in Cambridgeshire.

⚡ Gemiddeld aantal Zwarte Ibissen in Nederland in april-juni in relatie tot hoeveelheid neerslag in Spanje (weinig = <150 mm, bovengemiddeld = 150 - 175 mm, veel = >150 mm) in periode 1980 t/m 2023.

In de afgelopen tien voorjaren werden steevast Zwarte Ibissen opgemerkt, vaak in kleine groepen. Ze trekken voornamelijk in de periode april-juni ons land binnen en blijven soms overwinteren.

Kleinst Waterhoentjes

Voor een kleine ral als het Kleinst Waterhoen zijn vochtige omstandigheden ook erg belangrijk. Deze soort prefereert ondiepe moerassen en overstromingsvlakten, waar de vegetatie grotendeels uit russen, zegge en andere lage moerasplanten bestaat. Te lage én te hoge waterstanden zijn ongunstig, een stabiel laagje van zo'n 10 centimeter is optimaal. Ralachtigen zijn doorgaans opportunistische soorten, die in staat zijn om (tijdelijk) geschikte gebieden snel te ontdekken. Vaste broedgebieden ten zuiden van Nederland zijn te vinden in Spanje en Frankrijk. Kleinst Waterhoentjes broeden al zeker twee eeuwen onregelmatig in Nederland en zijn wat dat betreft geen nieuwkomers. De laatste schatting bedraagt 20-45 territoria in de jaren 2018-2020. De jaarlijks gemelde aantallen in Nederland zijn laag, maar in de periode 2007-2022 wel duidelijk toegenomen. In deze periode is er een significant verband tussen de neerslagcijfers in Spanje en de aantallen in Nederland. Recente jaren met influxen, 2012 en 2019, vielen samen met droge jaren in Spanje. 2012 was daar bijvoorbeeld het droogste jaar sinds 1940.

Of we in de komende jaren meer Steltkluten, Zwarte Ibissen en Kleinst Waterhoentjes kunnen verwachten, hangt dus samen met de populatieontwikkelingen in landen ten zuiden van ons. Ook de regenval, of juist het uitblijven daarvan, speelt een belangrijke rol. De gevonden verbanden bij de Steltkluut en Kleinst Waterhoen zijn daar indicaties voor. Sinds ongeveer 1980 neemt het aantal droge jaren op het Iberisch Schiereiland toe en de verwachting is dat perioden van extreme droogte zullen toenemen. Waarschijnlijk zijn er allerlei andere factoren die ook meespelen bij de verplaatsingen van deze drie soorten, die nader onderzoek waard zijn.

✚ *Kleinst Waterhoen*
Foto: Martin van der Schalk

Kleinst Waterhoentjes laten zich bijna nooit zien. Hun ratelende roepjes zijn 's nachts het makkelijkst te horen. Speciale tellingen in sommige moerasgebieden helpen om de soort beter in kaart te brengen.

